

УДК 811.161.2:001.4

О. М. Кримець

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях

Кримець О. М. Пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях. У статті аналізуються сучасні пуристичні тенденції в термінотворенні. Розглянуто зв'язок пуризму з розвитком суспільства, виокремлено його позитивні й негативні ознаки. Схарактеризовано погляди сучасних мовознавців на пурифікацію термінології в умовах глобалізації. Підкреслено поміркований та позитивний вияв сучасних пуристичних тенденцій, спрямованих на відновлення автохтонних словотвірних процесів в українській термінології, що сприяє національним пріоритетам у термінотворенні.

Ключові слова: українська науково-технічна термінологія, термін, крайній пуризм, поміркований пуризм, національний термін, запозичений термін.

Кримець О. М. Пуристические тенденции в современных терминоведческих студиях. В статье анализируются современные пуристические тенденции в терминообразовании. Рассмотрена связь пуризма с развитием общества, выделены его позитивные и негативные стороны. Охарактеризованы взгляды современных лингвистов на пурификацию терминологии в условиях глобализации. Подчеркнуто умеренное и положительное проявление современных пуристических тенденций, направленных на возобновление автохтонных словообразовательных процессов в украинской терминологии, что способствует национальным приоритетам в терминообразовании.

Ключевые слова: украинская научно-техническая терминология, термин, крайний пуризм, умеренный пуризм, национальный термин, заимствованный термин.

Krimets O. M. Puristic tendencies in modern terminology studies. The article analyzes modern puristic tendencies in the formation of terms. Language purism is one of the terminology development factors not only in the Ukrainian language, but also in a lot of European languages, as it provides the development of national terminology, the use of self-linguistic resources, which are a matter of course. The connection between the purism and the development of society, another level of its manifestation with respect to certain historical events are considered here; positive and negative aspects of purism are distinguished. Three waves of Ukrainian poetry, characterized by a different level of extreme and moderate purism, gave great experience for the development of terminology. The views of modern linguists on the purification of Ukrainian scientific and technical terminology in the conditions of globalization of society and science are described. The moderate and positive influence of modern puristic tendencies aimed at the restoration of autochthonous word-formation processes in Ukrainian terminology, which promotes national priorities in the formation of terms, is emphasized.

Key words: Ukrainian scientific and technical terminology, term, extreme purism, moderate purism, original term, unoriginal term.

Проблема вибору інтернаціонального чи національного шляху розвитку української науково-технічної термінології неодноразово ставала актуальною. Питання щодо запозичення терміна чи створення його з власномовних ресурсів і сьогодні є об'єктом численних наукових дискусій.

Предметом дослідження статті є аналіз поглядів науковців на проблему пуризму в українській термінології. Пуризм у сучасних мовознавчих студіях визначають як «(франц. *purisme*, від лат. *purus* – чистий) – крайній вияв турботи про чистоту літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ (діалектизмів, просторіччя тощо)» [18]. Різне ставлення мовної спільноти до пуризму залежить від суспільних чинників (революції, активізація демократичних рухів, українізація або інтернаціоналізація тощо). Упереджене ставлення до пуризму спричинило несистемний, ізолюваний підхід, який мало зважав

на загальні закономірності розвитку літературних мов. Антиісторичний, буржуазно-націоналістичний, суб'єктивно-смаковий – такими були офіційні епітети [16] пуризму за часів русифікації. З іншого боку, в європейській лінгвістиці термін «пуризм» використовують переважно на позначення позитивних процесів у мові, які є частиною національної боротьби народу за політичну й культурну незалежність [9].

Мовний пуризм властивий термінологіям багатьох європейських мов, оскільки розвинені літературні мови постійно переживають дві протилежні тенденції: з одного боку, творення спільного термінологічного фонду, що сприятиме розвитку науки й техніки, полегшить процес обміну спеціальною інформацією, з іншого – розвиток власної мови, використання національних ресурсів для творення нових термінів. Взаємодія цих двох процесів є природною і мусить позитивно вплинути на розвиток національної термінології. Щодо української мови в природному процесі пурифікації мовознавці виокремлюють такі етапи: 1) початковий етап численних пуристичних виявів, для якого характерна велика кількість пропозицій

слововживання; 2) етап формування критеріїв, аналізу, добору мовних одиниць; 3) заключний етап – утвердження норм [2; 12; 14].

Пуристичні тенденції в термінології мають різний рівень вияву. Залежно від цього більшість дослідників виокремлюють два типи пуризму: крайній та поміркований [9; 16; 18; 19]. Приміром, в енциклопедії «Українська мова» так характеризується крайній та поміркований вияв пуризму: «Різниця між крайніми і поміркованими пуристами полягала в різних тенденціях поповнення термінологічних словників. Якщо помірковані пуристи сприймали запозичення, зокрема, терміни з латинськими, грецькими коренями, як закономірне явище розвитку наукового стилю, то крайні пуристи пропонували замінити запозичені терміни питомими українськими словами. Так, замість слова *конус* пропонувалося *стіжок*, замість *екватор* – *рівник*, замість *маятник* – *хитун*, замість *фільтр* – *цідило* й под. Цей процес в історичному контексті був прагненням ствердити самобутність національної мови» [18]. З огляду на це важлива увага приділяється характеристиці позитивних і негативних ознак пуризму. Є. Кравченко та Н. Колтакова серед позитивних визначають такі риси пуризму, як збереження самобутності національної мови, стабільність літературних норм, пропагування виражальних засобів рідної мови, використання її лексико-семантичних, фразеологічних, граматичних можливостей для передання нових понять; збагачення літературної мови за рахунок народної. Негативним у пуризмі є його надмірне прагнення очистити мову від усіх запозичень, незважаючи на їх усталеність; догматичне проголошення незмінності літературних норм; нерозуміння поступального розвитку мови; запровадження штучних норм, які відмежовують літературну мову від мовної практики; антиісторизм в оцінці розвитку мови та ретроспективність; неприйняття будь-яких новотворів та одностороннє сприйняття мовного контакту [9].

Зв'язок пуристичних тенденцій із соціальними змінами, що відбувалися в українському суспільстві, неодмінно підкреслюється всіма дослідниками означених процесів. Закономірним є виокремлення трьох хвиль: 20-ті роки ХХ ст. (доба українізації) й кінець ХХ ст. (період демократизації) – пурифікація; 60-ті роки ХХ ст. – поміркований пуризм [9]. З іншого боку, П. Селігей підкреслює, що всім періодам був властивий як крайній, так і поміркований пуризм у різних ступенях вияву. На думку дослідника, пуризм довів багаті потенційні можливості української мови для розбудови власної термінології, хоча на сьогодні пуризм майже не виявляється, бо він є малоюмовірним через глобалізацію й може

відродитися тоді, коли на нього прийде мода з Європи [16].

За нашими спостереженнями, в сучасних термінологічних студіях точаться активні дискусії щодо тенденцій інтернаціоналізації або збереження національної самобутності української термінології. Науковці більшою мірою переконані, що в українській термінології на рівноправних засадах можуть побутувати як одиниці, запозичені із західноєвропейських мов або утворені на базі греко-латинських елементів, так і ті, що постали на ґрунті питомих українських словотвірних засобів. Однак слід завважити, що останнім часом виникає чимало думок і пропозицій термінознавців щодо необхідності залучати власні мовні засоби в процесі творення терміна або навіть замінювати запозичені терміни (інтернаціональні або псевдоінтернаціональні) на питомі українські, звертаючись до багатой спадщини словникарства 20-х років ХХ століття. А. Руссу найперспективнішими вважає обставини, що сприяють виробленню термінології з огляду на внутрішньомовні ресурси. Дослідження конкретних дієслівних термінів засвідчило, що словники 20-х рр. ХХ ст. можуть стати джерелом поповнення термінології лексикою й словотвірними типами, а докладний аналіз засад морфологічного термінотворення цього періоду сприятиме вноормуванню терміносистем з огляду на властивості української мови [15].

Зважаючи на глобалізацію сучасного суспільства й науки, на захист запозичень у науково-технічній термінології стають учені конкретних галузей та мовознавці. Але ж до запозичень можна вдаватися, якщо: 1) їх не вдається замінити засобами української мови; 2) вони стійко ввійшли до складу української лексики; 3) відповідне запозичення має точніше значення, ніж українській термін. Не слід надмірно заперечувати запозичення, оскільки це, на думку О. Іващишина, може призвести до ізоляції національної науки та побудувати перешкоди для обміну досвідом між дослідниками, що спілкуються різними мовами [6].

У процесі формування та розвитку галузевої термінології часто запозичений та український термін функціонують паралельно. Згідно з ДСТУ 3966-2009 «Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять» у такому разі перевагу варто віддавати саме українському еквіваленту: *принтер* – *друкарка*, *інцидент* – *випадок*, *управління* – *керування* тощо [5]. З огляду на це термінознавці пропонують українські заміники запозиченим термінам. Зокрема Л. Туровська зазначає, що в сучасній українській мові функціонують фінансові терміни *казначейство* та *скарбниця*, засвідчені з тотожним значенням. В

офіційних документах надають перевагу запозиченому слову *казначейство*, тоді як мовознавці наполягають на поверненні питомого терміна *державна скарбниця*, оскільки його фіксують авторитетні лексикографічні джерела [17:190]. З іншого боку, інколи запозичення важко заступити українськими термінами, оскільки вони вже тривалий час функціонують і зрозумілі користувачам (*браузер – оглядач*) [13:70] або якщо ці запозичення містять у своєму складі греко-латинський елемент, наприклад, такий як *гідро-: гідроліз, гідротурбіна, гідрометр, гідродинаміка, гідролог* та ін. За спостереженням І. Кочан, лексикографи пропонують замість таких термінів українські відповідники (*гідроліз – водорозклад, гідротурбіна – водотурбіна, гідрометр – водомір, гідродинаміка – водорух, гідролог – водознавець*). Однак, якщо слова на *гідро-* вжито лише у складі термінологічної лексики, то слова на *водо-*, на думку дослідниці, тяжіють більше до загальнозживаної лексики і їх сполучено переважно з рідномовними опорними компонентами [8:34]. Подібна ситуація спостерігається і з терміоелементом *кардіо-*, який теж не поєднують безпосередньо з українськими основами (*кардіограма, кардіологія, кардіоцит, кардіотомія*), тоді як компонент *серце-* сполучається з власномовними основами (*серцевидний, серцево-судинний*) [3].

Якщо ж мова йде про створення нової термінології, то, керуючись чинними нормами термінотворення та нормами мови, треба формувати стратегії для створення українського еквівалента [4]. Саме виходячи із цих положень, І. Кульчицький та ін. пропонують українські відповідники деяким запозиченим термінам інформатики (*options – вибір можливостей, password – гасло, bullets – значники, endnote – прикінцева примітка, footnote – присторінкова примітка*) та прикладної лінгвістики (*парсинг – розбір, стемінг – основування*), зазначаючи при цьому, що перевагу треба надавати термінам українського походження перед запозиченими [10; 11].

Останнім часом серед пуристичних тенденцій у термінознавстві спостерігається не лише прагнення замінити запозичені терміни українськими, а й намагання впровадити терміни, створені за українськими словотвірними моделями. Так, із

словотвірних синонімів *дешифрування – розшифрування* науковці пропонують надавати перевагу терміноодиниці з питомим префіксом *роз-*, сприяючи таким чином утвердженню в галузевій термінології власне українських лексем [1]. Тривалий вплив з боку російської мови спричинив наявність в українській термінології прямих запозичень, які порушують українські словотвірні норми. Це стосується, зокрема, термінів із суфіксом *-к-*, який не властивий українській мові в іменниках, що виражають дію. Науковці стверджують, що термін *установка*, який позначає технологічний процес, взято з російської мови, але не узгоджено з українським словотворенням. Цей термін є калькою латинського слова *installation*, що означає *устаткування, пристрій*. Є спроби заступити термін *установка* більш українізованим *устава, устав*. За тим же принципом замість термінів *заправка, заправна станція* пропонують вживати *поповнення, поповнювальна станція, паливопоповнювач* [7:70].

Тенденція уникати в термінотворенні не властивих українській мові словотвірних конструкцій стосується не лише афіксів. Загальноприйнятою є думка про вживання активних дієприкметників теперішнього часу в науковій мові як калькованих з російської мови. Прагнучи запобігти таких форм, пропонують замінювати їх віддієслівними прикметниками або описовими конструкціями: *взаємовиключаючий – взаємовиключний, всмоктуючий – всмоктувальний, денітрифікуючий – денітрифікаційний* [1:52].

Таким чином, пуристичні тенденції в сучасних термінознавчих студіях мають поміркований характер і є позитивними, адже йдеться про активізацію національних елементів у термінології, залучення власномовних одиниць, створених з урахуваннях Державних стандартів на терміни. Пуристичний досвід України довіч багаті потенційні можливості української мови для розбудови власної термінології. І цей досвід слід урахувувати, залучаючи до сучасної термінології найбільш вдалі варіанти. З іншого боку, сучасні мовознавці здебільшого толерантно ставляться й до іншомовних запозичень, при цьому наполягають на формуванні національних пріоритетів у словотвірному освоєнні запозичень, що сприятиме зміцненню автохтонної термінології.

Література

1. Бурковська О. Синонімія та варіантність у системі української термінології лісівництва / О. Бурковська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2015. — № 817. — С. 47—54.
2. Веденов М. Норма и речь. / М. Веденов — София: Народна просвіта, 1986. — 87 с.
3. Германович Г. Медичні терміни з компонентами *кардіо-* та *серце-* у сучасній українській мові / Г. Германович // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2016. — № 842. — С. 51—54.
4. Гінзбург М. Термінологічні стандарти як дієвий інструмент поліпшення якості фахових тестів / М. Д. Гінзбург // Сборник научных трудов по лексикографии «Слово и словарь = Vocabulum et vocabularium», 2011. — С. 136—140.

5. Державні стандарти України 3966-2009. Термінологічна робота. Засади і правила розроблення стандартів на терміни і визначення понять. — К. : Держстандарт України, 2009. — 36 с.
6. Іващин О. Проблема доцільності використання запозичень та інтернаціоналізмів у науково-технічній термінології / О. Іващин // Проблеми української науково-технічної термінології: тези I міжнародної наукової конференції. — Львів, 1992. — С. 114—116.
7. Кобилянський С. Нафтохімічне термінотворення в історичному контексті формування і розвиток української науково-технічної термінології: сьогоднішній стан і проблеми / С. Кобилянський, Б. Ярмолюк, Ю. Іщук, С. Коваленко // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2016. — № 842. — С. 64—72.
8. Кочан І. Динаміка з'яви термінів із міжнародними компонентами в сучасній українській мові (слова із компонентом *гідро-*) / І. Кочан // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». — 2015. — № 817. — С. 28—35.
9. Кравченко С. Український лінгвопуризм і культура мови на європейському тлі / С. Кравченко, Н. Колтакова // Лінгвістичні студії : Збірник наукових праць. — Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7508>.
10. Кульчицький І. Проблемні аспекти локалізації окремих термінів з інформатики / І. Кульчицький, Б. Філь // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2012. — № 733. — С. 196—200.
11. Кульчицький І. Проблемні аспекти локалізації окремих термінів з прикладної лінгвістики / І. Кульчицький, М. Малаяр, Б. Філь // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2014. — № 791. — С. 122—126.
12. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина XIX ст.). / Г. Мацюк — Львів : Видавничий центр ЛНУ, 2001. — 373 с.
13. Ментинська І. Співвідношення синонімів та варіантів у сучасній комп'ютерній термінології / І. Ментинська // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2015. — № 817. — С. 68—72.
14. Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. / М. М. Пилинський — К. : Наук. думка, 1976. — 274 с.
15. Руссу А. Словотвірні типи префіксальних дієслів (на матеріалі словників кінця XIX — початку XX ст.) / А. Руссу // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології» — 2014. — № 719. — С. 27—31.
16. Селігей П. О. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі / П. О. Селігей // Мовознавство. — 2008. — № 1. — С. 50—66.
17. Туровська Л. В. Консультації: *казначейство – скарбниця* / Л. В. Туровська // Термінологічний вісник. Зб. наук. праць. Вип. 2(2). — К., 2013. — С. 190.
18. Українська мова. Енциклопедія. — Режим доступу : <http://litopys.org.ua/ukrmova/um79.htm>.
19. Шестакова С. О. Пуристичні тенденції в українському термінознавстві. — <http://repo.sau.sumy.ua>.

УДК 811.161.2'373.46:631.6

Т. О. Петрова

Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Проблеми внормування сучасної української фітомеліоративної термінології (словотвірний аспект)

Петрова Т. О. Проблеми внормування сучасної української фітомеліоративної термінології (словотвірний аспект). У статті розглянуто з погляду словотвірної норми українські фітомеліоративні терміни, кодифіковані в галузевих словниках та зафіксовані в навчальних підручниках і посібниках різних типів – паперових та електронних. Виявлено значну кількість терміноодиниць, утворених із відхиленнями від словотвірної норми, зокрема процесові й відносні прикметники зі скалькованими суфіксами й складні прикметники зі скалькованими елементами ‘-видний’, ‘-подобний’, насамперед у сфері функціонування, менше – у сфері фіксування. Вироблено підходи й правила внормування термінів, утворених із порушеннями, рекомендовано нормативні форми.
Ключові слова: термін, норма, термінологічна норма, словотвірна норма, термінологічне внормування, критерії термінологічної нормативності.

Петрова Т. А. Проблемы нормирования современной украинской фитомелиоративной терминологии (словообразовательный аспект). В статье рассмотрены относительно словообразовательной нормы украинские фитомелиоративные термины, кодифицированные в отраслевых словарях и зафиксированные в учебниках и пособиях различных типов – бумажных и электронных. Выявлено значительное количество терминологических единиц, образованных с отклонениями от словообразовательной нормы, в частности причастия и относительные прилагательные со скалькированными суффиксами и сложные прилагательные со скалькированными элементами ‘-видный’, ‘-подобный’, прежде всего в сфере функционирования, меньше – в сфере фиксации. Выработаны подходы и правила нормирования терминов, образованных с нарушениями, рекомендованы нормативные формы.
Ключевые слова: термин, норма, терминологическая норма, словообразовательная норма, терминологическое нормирование, критерии терминологической нормативности.